Jurisprudencija, 2 2006 (80); 34–49

LIETUVOS RESPUBLIKOS KONSTITUCINIS TEISMAS IR AUKŠTŲJŲ VALSTYBĖS PAREIGŪNŲ APKALTA: KELIOS AKTUALIOS PROBLEMOS

Prof. dr. Egidijus Jarašiūnas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Konstitucinės teisės katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 45 46
Elektroninis paštas ktk@mruni.lt

Pateikta 2005 m. rugsėjo 13 d.
Parengta spausdinti 2006 m. vasario 2 d.

Pagrindinės sąvokos: aukštųjų valstybės pareigūnų apkalta, teisė ir politika, teisė ir faktas, Konstitucinio Teismo jurisprudencija.

Santrauka

Straipsnyje aptariamas Konstitucinio Teismo vaidmuo nagrinėjant konstitucinės justicijos bylas dėl aukštųjų valstybės pareigūnų apkaltos. Autorius analizuoja Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintą apkaltos institutą teisinio ir politinio elementų sąveikos bei fakto ir teisės santykio konstitucinės justicijos bylose aspektais. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencija rodo Teismo siekį apkaltoje stiprinti teisinį pradą, reiškiantį, kad tik Konstitucinis Teismas turi įgaliojimus teikti išvadą, ar asmens, kuriam pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, kad Konstitucinio Teismo išvada, jog asmuo pažeidė Konstituciją, yra galutinė ir kad minėtoje išvadoje fiksuoto šiurkštaus pažeidimo fakto niekas negali pakeisti, paneigti ar kvestionuoti. Šios rūšies konstitucinės justicijos bylų ypatumas – Konstitucinio Teismo pareiga tirti faktinius aukštųjų valstybės pareigūnų veiksmus bei įvertinti juos konstituciniu aspektu. Taigi šios rūšies bylose iškyla fakto ir teisės tyrimų santykio problema. Autorius bando atsakyti į klausimą, kokius padarinius sukelia Konstitucinio Teismo išvadoje nustatyti ir įvertinti faktai.

I. Įžanga

Įvairūs Konstitucijoje įtvirtinto apkaltos instituto aspektai atskleisti bent keliose konstitucinės justicijos bylose. Žinoma, jei ne 2003–2004 m. Lietuvos politinį gyvenimą sukrėtę Respublikos Prezidento Rolando Pakso veiksmai bei jam iškelta apkaltos byla (kurioje Konstitucinis Teismas 2004m. kovo 31 d. pateikė išvadą dėl šio valstybės pareigūno veiksmų atitikties Konstitucijai) bei Respublikos Prezidento pašalinimas iš pareigų, apkaltos konstituciniam institutui nebūtų tekęs išskirtinis dėmesys. Taigi turime šiokią tokią konstitucinės justicijos patirtį

Šią patirtį ir bandysime įvertinti. Siekdami atskleisti Konstitucinio Teismo vaidmenį Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintame apkaltos modelyje pasirinkime kelių, mūsų nuomone, reikšmingų, problemų tyrimą.

Pirma, į apkaltos konstitucinį institutą, suprantamą kaip ypatingą Konstitucijoje numatytą procedūrą, kuria sprendžiamas aukščiausiųjų valstybės pareigūnų atleidimo iš einamų pareigų už padarytus teisės pažeidimus klausimas, žvelgsime šiam institutui būdingo teisinio ir politinio elementų sąveikos aspektu.

Antra, siekdami apibūdinti Konstitucinio Teismo vaidmenį, nagrinėsime šios rūšies konstitucinės justicijos bylų ypatumus, Teismui tenkantį uždavinį ištirti, ar pareigūno, kuriam iškelta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, t. y. ištirti faktą ir jį įvertinti konstituciniu požiūriu.

Trečia, sieksime atsakyti į klausimą, kokius padarinius sukelia Konstitucinio Teismo išvadoje nustatyti ir įvertinti faktai.

Be minėtos Konstitucinio Teismo 2004m. kovo 31 d. išvados, kurioje ištirti ir įvertinti konkretūs Respublikos Prezidento veiksmai, reikėtų paminėti Seimo statuto nuostatų, numatančių apkaltos procedūrą (Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas), Seimo sprendimo atmesti Seimo nutarimo projektą ir Seimo nutarimo „Dėl Seimo narių grupės 1998m. rugsėjo 28 d. teikimo „Dėl apkaltos proceso Seimo nariui Audriui Butkevičiui inicijavimo“ (Konstitucinio Teismo 2000 m. kovo 30 d. nutarimas), Seimo statuto nuostatų dėl apkaltos inicijavimo ir Respublikos Prezidento dekreto pradėti apkaltą Seimo nariui Artūrui Paulauskui (Konstitucinio Teismo 2004 m. balandžio 15 d. nutarimas), Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo nuostatų, ribojančių galimybę rinkti Respublikos Prezidentu asmenį, pašalintą iš einamų pareigų apkaltos proceso tvarka (Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas) tyrimą. Minėtose konstitucinės justicijos bylose Konstitucinis Teismas atskleidė šio instituto konstitucinę sampratą, apkaltos elementus, apkaltoje dalyvaujančio Seimo, taip pat ir paties Konstitucinio Teismo funkcijas bei įgaliojimus, šių institucijų priimamus sprendimus bei jų padarinius.

Prisimintina, kad Respublikos Prezidento atsakomybės už sprendimus, kuriais Respublikos Prezidentas šiurkščiai pažeidžia Konstituciją, sulaužo priesaiką, padaro nusikaltimą, klausimas labai fragmentiškai aptartas ir byloje dėl Respublikos Prezidento 2003 m. balandžio 11 d. dekreto išimties tvarka suteikti Lietuvos Respublikos pilietybę J. Borisovui (Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas). Net Konstitucinio Teismo 2004 m. balandžio 4 d. sprendime, kuriuo atsisakyta aiškinti Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvadą, ir 2004 m. balandžio 16 d. sprendime, kuriuo iš dalies atsisakyta nagrinėti prašymą, o kita jo dalis grąžinta pareiškėjui, irgi galima rasti konstitucinės doktrinos formavimo požiūriu įdomių detalių (pvz., pirmajame sprendime pažymima, kad Konstitucinio Teismo išvada, kaip ir Konstitucinio Teismo nutarimas, yra Konstitucinio Teismo baigiamasis aktas).

II. Fakto tyrimo reikalingumas konstitucinės justicijos bylose

Analizuojant konstitucinės justicijos institucijų veiklą neretai pabrėžiama, kad konstitucinis teismas yra visų pirma teisės teismas. Įstatymų ir kitų teisės aktų konstitucingumo kontrolė – svarbiausioji konstitucinės justicijos institucijų veiklos sritis. Neabejojama konstitucinio teismo galimybe pažinti norminę tikrovę, ją įvertinti atitikties konstitucijai požiūriu. Konstitucinės justicijos bylose teismas turi išsiaiškinti tiek tikrinamų įstatymo ar kito teisės akto nuostatų, tiek konstitucinių normų ar principų – tikrinimo pagrindo – turinį, kad galėtų juos palyginti ir priimti sprendimą dėl ginčijamų nuostatų konstitucingumo.

Atskleisdamas teisinio reguliavimo turinį konstitucinis teismas taiko įvairius teisės aiškinimo metodus: lingvistinį, sisteminį, istorinį, loginį, teleologinį ir kt. Norėdamas išsiaiškinti teisės akte pavartotų sąvokų prasmę teismas gilinasi į akto paskirtį, jo reguliuojamų santykių pobūdį ir apimtį, akte nustatytus reguliavimo ypatumus ir t. t. Sumanus įvairių teisės aiškinimo metodų taikymas, tinkamai pasirinkta tikrinimo ir tikrinamojo aktų interpretavimo strategija garantuoja kokybišką ištyrimą ir įvertinimą.

Pabrėžiama konstitucijos – ypatingo akto teisės sistemoje – kūrybiško interpretavimo būtinybė. Konstitucija, kaip teisiškumo matas, gali būti interpretuojama, tik ją traktuojant kaip darnią principų ir normų sistemą, kaip teisę *par excellence*; prireikus konstituciniam teismui „ištaisant“ šio akto teksto trūkumus. Konstitucinis teismas visados konstituciją interpretuoja kaip idealią teisę nacionalinės teisės sistemos požiūriu. Kitaip konstitucija negalėtų būti žemesnės teisės teisiškumo matas, kitaip šis teismas nesugebėtų atlikti jam pavestos konstitucingumo kontrolės funkcijos. Konstitucinis teismas, atskleisdamas konstitucijos normų ir principų turinį bei prasmę, yra saistomas konstitucijos, kaip vientiso ir darnaus akto, sampratos, konstitucijoje įtvirtintų vertybių sistemos. Ordinarinė teisė – įstatymai ir poįstatyminiai aktai turi būti vertinami pagal jų atitiktį konstitucijai, atskleidžiant visus reikšmingus teisinio reguliavimo elementus [1, p. 257–284].

Kartais tikrinant teisinio reguliavimo konstitucingumą konstituciniam teismui nepakanka apsiriboti vien teisės akte nustatyto reguliavimo tyrimu. Aktas gali būti nekonstitucingas ir dėl to, kad jį priimant buvo šiurkščiai pažeistos nustatytos priėmimo procedūros, nesilaikyta akto skelbimo tvarkos ir kt. Teisės tyrimą būtina papildyti faktinių aplinkybių tyrimu. Antai 2003 m. nagrinėtoje byloje Nr.

40/03, kurioje buvo tirtas Respublikos Prezidento dekreto suteikti pilietybę išimties tvarka J. Borisovui konstitucingumas, Konstitucinis Teismas, siekdamas išsiaiškinti bylai reikšmingas aplinkybes (kitaip Teismas nebūtų atlikęs jam patikėtos Konstitucijos viršenybės užtikrinimo teisės sistemoje misijos), formulavo tokią faktų tyrimo konstitucinės justicijos bylose reikalingumo doktriną: „Jeigu Konstitucijoje ar įstatymuose yra numatyti atitinkami reikalavimai, kurių turi būti laikomasi (kurie turi būti įvykdyti) leidžiant atitinkamą Respublikos Prezidento aktą, Konstitucinis Teismas, spręsdamas, ar Respublikos Prezidento aktas neprieštarauja Konstitucijai ir įstatymams, turi tirti ir tai, ar tokių reikalavimų buvo laikomasi (ar jie buvo įvykdyti), nes, nenustačius šių faktinių aplinkybių, būtų neįmanoma ištirti ir Respublikos Prezidento akto atitikties Konstitucijai ir įstatymams“ [2**]**.

Taigi fakto tyrimas gali būti reikalingas norint įvertinti teisės akto konstitucingumą. Tai tarsi „pagalbinis“ tyrimas, sudėtinis „teisės tyrimo“ elementas.

Toks „papildomas“ faktinių aplinkybių tyrimas gana retas. Tačiau Lietuvos Respublikos Konstitucijoje yra nustatytos kelios Konstitucinio Teismo veiklos sritys, kuriose faktų tyrimas ir jo teisinis įvertinimas yra nebe pagalbinis, bet pirminis ir svarbiausias uždavinys. Lietuvos Respublikos Konstitucijos 105 str. 3 d. numatyta, kad Konstitucinis Teismas teikia išvadas, ar nebuvo pažeisti rinkimų įstatymai per Respublikos Prezidento ar Seimo narių rinkimus (1 punktas), ar Respublikos Prezidento sveikatos būklė leidžia jam ir toliau eiti pareigas (2 punktas), ar Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai (4 punktas). Taigi Teismo akiratyje pirmiausia atsiduria „rinkimų įstatymų pažeidimai“, „sveikatos būklė“, taip pat aukštųjų valstybės pareigūnų „konkretūs veiksmai“. Šios rūšies konstitucinės justicijos bylose Teismas tiria ir vertina tam tikrus faktus. Fakto tyrimas – tokios bylos esmė.

Įgyvendinant apkaltą tyrimo objektas konstitucinės justicijos byloje yra tiesiogiai apibrėžtas Konstitucijoje. Tai Seimo narių ir valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai. Pirmiausia reikia išsiaiškinti, ar buvo konkretūs veiksmai. Tokius veiksmus teisiškai įvertinti galima tik konstatavus jų buvimą. Žinoma, konstatuotų faktų teisinis vertinimas neįsivaizduojamas be konstitucinio reguliavimo (veiksmų vertinimo mato) reikalavimų išsiaiškinimo. Šiose konstitucinės justicijos bylose faktų ir teisės klausimai susiję. Abu tyrimo dėmenys yra svarbūs, abu lemia išvadą

Grįžkime prie tyrimo temos – teisės ir faktai nagrinėjant konstitucinės justicijos bylas dėl aukštųjų valstybės pareigūnų apkaltos. Norėdami išsiaiškinti teisės ir faktų sąsajas šiose bylose turime iš pradžių išsiaiškinti, kas apskritai būdinga apkaltos institutui ir kuo ypatingas Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintas apkaltos modelis. Tai padės suprasti, kokia būtent misija yra patikėta Konstituciniam Teismui, kaip šią misiją jis supranta ir įgyvendina, kokios problemos kyla tiriant aukštųjų valstybės pareigūnų, kuriems pradėta apkaltos procedūra, konkrečius veiksmus ir juos vertinant. Tai apžvelgę galėsime išsiaiškinti, ar Teismas suteiktomis tyrimo priemonėmis gali pažinti ir teisiškai įvertinti tyrimo objektą – aukštųjų valstybės pareigūnų veiksmus? Mums rūpės ir tai, kokius padarinius sukelia Konstitucinio Teismo priimta išvada, kurioje fiksuojami atitinkami faktai bei jų teisinis vertinimas.

III. Apkaltos esmė ir modeliai

Pirmiausia apie apkaltos esmę.

Literatūroje daugybė apkaltos apibrėžimų. Pats bendriausias, taigi, regis, mažiausiai ginčų keliantis, būtų toks: apkalta – ypatinga konstitucijoje numatyta procedūra, kuria sprendžiamas aukščiausiųjų valstybės pareigūnų atleidimo iš pareigų už padarytus teisės pažeidimus klausimas. Nekyla abejonių dėl šio konstitucinio instituto būtinybės. Pažymėtina, kad demokratinėje teisinėje valstybėje visi pareigūnai (visų pirma einantys aukščiausias pareigas) privalo vadovautis konstitucija ir teise, paklūsti teisei. Konstitucijoje numatytų teisės pažeidimų padarymas – pagrindas pradėti apkaltą ir taikyti teisinę atsakomybę atitinkamam valstybės pareigūnui. Pažeidęs teisę asmuo pašalinamas iš pareigų. Apkalta – vienas pilietinės tautos apsisaugojimo nuo piktnaudžiavimo valdžia būdų, vienas konstitucinės „imuninės sistemos“, saugančios nuo antikonstitucinių veikų, elementų.

Tradiciškai apkalta apibūdinama vartojant „ypatingos parlamentinės procedūros“, „specialios teisinės procedūros parlamente“, „parlamento teisminės (arba kvaziteisminės) funkcijos“, „politinio teisingumo“, „politinės justicijos“ formuluotes. Tokie apibūdinimai keliauja iš knygos į knygą kaip vadovėlinės tiesos. Tai vis amerikietiškojo apkaltos modelio, kuriam būdingas vien Kongrese vykstantis apkaltos procesas, įtaka. Darbuose apie apkaltą paprastai prisimenamos angliškos šio instituto ištakos (terminas *impeachment* paprastai net neverčiamas, tai irgi patvirtina jo anglosaksišką kilmę), tada nagrinėjama apkaltos, įvardijamos kaip „paskutinė priemonė“ [3] (the Ultimate Remedy), taikymo pa-

tirtis Jungtinėse Amerikos Valstijose (JAV prezidentams A. Johnsonui, R. Nixonui ar B. Clintonui taikytų ar grėsusių apkaltų pavyzdžius ir Lietuvoje studentai dažniausiai pateikia seminaruose).

Šį grynai parlamentinės procedūros modelį (be JAV jis įtvirtintas Brazilijos, Japonijos bei kitų šalių konstitucinėse sistemose) išties galima apibūdinti kaip „politinę justiciją“ ar „parlamentinį kvaziteisminį procesą”. JAV teisinės patirties autoritetas – didžiulis. Amerikietiškasis apkaltos modelis, jo taikymo praktika lėmė būtent amerikietiškomis realijomis grįstą šio instituto sampratą. Neretai ir tose šalyse, kuriose apkaltos konstitucinis reguliavimas kiek kitoks. Kokią įtaką teisės ir fakto tyrimui daro toks apkaltos modelis? Kokios yra tokio modelio galimybės?

Priminsiu, kad pagal JAV Konstitucijos II straipsnio 4 skyrių prezidentas, viceprezidentas ir visi Jungtinių Valstijų pareigūnai gali būti pašalinti iš pareigų, kai apkaltos proceso tvarka jie yra pripažįstami kaltais dėl valstybės išdavimo, kyšininkavimo, kito sunkaus nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo padarymo. Atstovų rūmai, balsuodami už „apkaltos straipsnius“, reiškia kaltinimą, o visas apkaltos bylas nagrinėja Senatas. Tokiais atvejais posėdžiaujantys senatoriai turi prisiekti. Jei apkalta taikoma JAV prezidentui, posėdžiui pirmininkauja Aukščiausiojo Teismo pirmininkas. Nė vienas pareigūnas negali būti nuteistas, jeigu nuteisimui pritaria mažiau nei du trečdaliai posėdyje dalyvaujančių Senato narių. Apkaltos tvarka priimtu sprendimu galima tik atleisti asmenį iš pareigų ir atimti jam teisę eiti kokias nors garbės, oficialias ar mokamas pareigas. Po apkaltos asmuo taip pat gali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn, teisiamas ir baudžiamas teismo nuosprendžiu įstatymo nustatyta tvarka.

Ką tik nurodytos konstitucinės nuostatos atskleidžia esminius amerikietiškojo modelio elementus: tai parlamentinė procedūra – ji taikoma tik Konstitucijoje nurodytiems pareigūnams ir tik už išvardytas veikas, apkaltos procesas ir sprendimo priėmimas turi tam tikrų ypatybių, sprendimo padarinys – pašalinimas iš pareigų.

XIX a. ar XX a. pirmojoje pusėje šiam modeliui didesnių priekaištų nebūta, o XX a. antrojoje pusėje visuotinai pripažinus konstitucinės justicijos instituto reikšmę, daugelyje šalių ėmus veikti konstitucijos viršenybę valstybės gyvenime garantuojantiems konstituciniams teismams ėmė ryškėti jo trūkumai. Pats didžiausias – politinė institucija sprendžia teisinius klausimus. Senatorių priesaika, Aukščiausiojo Teismo pirmininko pirmininkavimas posėdžiui tik paryškina teisinio elemento atliekant tyrimą prioritetą. Net sakoma, kad Senatas veikia tarsi prisiekusiųjų teismas. Bet tie prisiekusieji – politikai, kurių simpatijos ar antipatijos žinomos. Politinė institucija – prastas teisingumo vykdytojas, net jei veikia teisminiam procesui būdingomis formomis. Parlamentarams kaip politiniams veikėjams politinis tikslingumas, politiniai, dažnai užkulisiniai, susitarimai išlieka svarbiausi sprendimų pasirinkimo orientyrai. Parlamentarai – ne teisininkai profesionalai, nors šiame procese jiems tenka teisiškai kvalifikuoti tiriamus veiksmus. Faktų tyrimas ir jų kvalifikavimas neretai virsta pozicijos ir opozijos (politinės atstovaujamosios institucijos būtinų komponentų) „tarpusavio santykių“ aiškinimosi ginklu. Vienos pusės siūlymas dažniausiai provokuoja kitos pusės alternatyvų siūlymą. Sprendimą tokiame procese, kuriam būdingas politinių ir teisinių aspektų susipynimas, galų gale lemia parlamento daugumos balsavimas. Jeigu taip – politinis teisingumas visados „šlubuos viena koja”. Dėl to su parlameno dauguma susijęs asmuo gali tikėtis didesnio atlaidumo, kartais daugumai paprasčiausiai politiškai nenaudingas „saviškio“ ar „sąjungininko“ apkaltinimas.

Tiesa, amerikietiškos partinės sistemos ir politinės kultūros specifika iš dalies mažina tokias grėsmes. G. Sartori atkreipia dėmesį, kad partinės drausmės stoka, orientavimasis į savo apygardos, o ne į bendrapartinius interesus, tikros ir patikimos daugumos nebuvimas neretai lemia partiškumo ribų peržengimą balsuojant Kongrese [4, p. 99]. Tačiau tokio apkaltos modelio trūkumai tampa akivaizdūs jį perkėlus į europietišką politinę dirvą, kuriai būdinga parlamentinė partinė drausmė, vieningi partiniai balsavimai, parlamento daugumos ir jai atsakingos vyriausybės ryšis ir t.t. Objektyvaus veiksmų vertinimo tikimybė tampa dar mažesnė.

Be to, pažymėtina, kad apkaltos proceso tvarka asmuo tik pašalinamas iš pareigų. Vėliau jam gali būti iškelta baudžiamoji byla. Politinės institucijos tyrimas nesaisto teismo, nagrinėjančio baudžiamąją bylą. Kas bus, jei šioje byloje asmuo bus išteisintas, jei teismas nuspręs, kad nepakanka įrodymų, jog buvo padaryti nusikalstami veiksmai? Tai savaime menkintų parlamentinio tyrimo vertę. Nepaisant teisinės formos ir teisinių padarinių toks tyrimas tėra tik politinis tyrimas. Jau vien dėl to, kad jis patikėtas politinei institucijai. Ir pasiteisinimas, kad parlamentas sprendė ne baudžiamosios, bet konstitucinės atsakomybės klausimą, ne ką keičia visuomenės nuomonę.

XX amžius – teisės stiprėjimo visose valstybės ir visuomenės gyvenimo srityse amžius. Todėl suprantama, kodėl imta ieškoti kitokių apkaltos modelių. Modelių, kuriuose teisė įgytų persvarą prieš politiką. Modelių, kuriuos taikant būtų galima tikėtis daug objektyvesnio faktų ištyrimo ir kvalifikuoto jų įvertinimo.

Apžvelgę šiuolaikines konstitucines sistemas pastebėtumėme ir kitokius apkaltos modelius. Jiems būdinga tai, kad be parlamento, apkaltoje dalyvauja ir kitos institucijos. Tokiais atvejais apibūdinant apkaltą vartojamos jau ne „specialios parlamentinės procedūros“, bet „kvazibaudžiamųjų ginčų nagrinėjimo“ [5, p.34] arba „procedūros, kuria sankcionuojami konstitucinės tvarkos pažeidimai“ kategorijos. Vienose konstitucijose numatyta, kad parlamentas (ar jo žemieji rūmai) reiškia kaltinimą, o sprendžia speciali parlamento sudaryta teisminio pobūdžio institucija („hibridinis teismas”), pavyzdžiui, Aukštasis Teisingumo Teismas arba Respublikos teisingumo teismas [6, p.254] Prancūzijoje, kitose parlamento (ar jo rūmų) pareikštą kaltinimą nagrinėja konstitucinės justicijos institucija (pvz., VFR, Italija, Austrija). Dar vienas variantas: apkaltos klausimus sprendžia parlamentas, gavęs konstitucinės justicijos institucijos išvadą, ar yra pagrindas apkaltai (kaip kad yra Rumunijoje ar Armėnijoje).

Kaip turėtume vertinti tokias apkaltos variacijas? Vertindami vieną ar kitą apkaltos modelį turėtume vadovautis keliais paprastais ir aiškiais kriterijais. Apkaltos tikslas – objektyvus tyrimas ir kvalifikuotas teisinis valstybės pareigūnų tiriamų veiksmų įvertinimas. Akivaizdu, kad tokiu atveju nesuinteresuotos teisminio pobūdžio institucijos tyrimas yra pranašesnis nei politinės ar specialiai sudarytos pusiau teisinės institucijos tyrimas. Politinei institucijai apkaltoje geriausiai tiktų tik vienas vaidmuo – kaltinimo pareiškėjo. Apkalta – konstitucinės atsakomybės taikymas. Objektyviausiai ir kvalifikuočiausiai tokią funkciją gali atlikti tik konstitucinės kontrolės institucija. Tai konstitucinis ar kitoks teismas, kuriam patikėta konstitucingumo teisinėje sistemoje apsaugos funkcija. Specialiai parlamento sudaromų aukštųjų teisingumo teismų, kuriuose neretai dalyvauja ir atstovaujamosios institucijos nariai, kūrimas rodo tik politikų nepasitikėjimą teise ar baimę visiškai netekti įtakos dar vienoje srityje. Tai lyg pusiaukelėje įstrigę sprendimai.

Nuoseklaus apkaltos konstitucinio reguliavimo pavyzdys – Vokietijos Pagrindinis Įstatymas. Pagal Vokietijos Pagrindinio Įstatymo 61 str. 1 dalį Bundestagas arba Bundesratas gali kreiptis į Federalinį Konstitucinį Teismą, kaltindamas federalinį prezidentą dėl tyčinio Pagrindinio įstatymo ar kito federalinio įstatymo pažeidimo. Pateikti kaltinimą galima, jei to reikalauja ne mažiau kaip ketvirtadalis Bundestago arba Bundesrato narių. Priimti nutarimą dėl kaltinimo pareiškimo galima, surinkus du trečdalius Bundestago narių arba du trečdalius Bundesrato narių balsų. Kaltinimui atstovauja kaltinančios institucijos atstovas.

Jeigu federalinis Konstitucinis Teismas nustato, kad federalinis prezidentas kaltas dėl tyčinio Pagrindinio įstatymo ar kito federalinio įstatymo pažeidimo, jis gali paskelbti jį netekusiu pareigų. Iškėlus kaltinimą, jis gali laikinu potvarkiu nustatyti, kad federalinis prezidentas nušalinamas nuo pareigų. Federalinis Konstitucinis Teismas taip pat sprendžia bylas dėl žemių federaliniams teisėjams pareikštų kaltinimų. Esant tyčiniam nusižengimui gali būti priimtas sprendimas dėl teisėjo atleidimo.

Panašūs ir Austrijos Konstitucinio Teismo įgaliojimai. Jis pagal Austrijos Konstitucijos 142 str. nagrinėja bylas dėl kaltinimų, pareikštų tame Konstitucijos straipsnyje išvardytiems pareigūnams. Beje, pagal Austrijos Konstitucijos 143 str. asmenims, išvardytiems 142 str., gali būti pareikšti kaltinimai padarius veikas, baudžiamas kriminaline tvarka ir susijusias su oficialia kaltų asmenų veikla. Šiuos atvejus nagrinėja tik Konstitucinis Teismas, jam perduodamos bylos, pradėtos paprastame baudžiamajame teisme. Konstitucinis Teismas, priimdamas sprendimą, kartu su Austrijos Konstitucijos 142 str. 4 pastraipos nuostatomis gali taikyti ir baudžiamąsias nuostatas.

Analizuojant įvairius apkaltos modelius būtina prisiminti, kad ji taikoma tam tikrai pareigūnų, paprastai dėl savo statuso turinčių didesnę apsaugą, grupei (dažniausiai – valstybės prezidentui, teisėjams, aukštiems vykdomosios valdžios atstovams), kad ji taikoma tik esant konstitucijoje nustatytiems pagrindams (valstybės išdavimas, konstitucijos pažeidimas, priesaikos sulaužymas, sunkus nusikaltimas ir t. t.) ir kad apkaltos sankcija – pašalinimas iš pareigų. Pašalintas iš pareigų asmuo netenka turėto imuniteto ir, jei jis kaltinamas padaręs nusikalstamą veiką, gali būti pradedamas baudžiamasis persekiojimas. Tai teisiniai aspektai. Konkrečioje šalyje taikant apkaltą, ypač jeigu pradedamas renkamo valstybės vadovo kaltinimo procesas [7], susiduriama su įvairiausiomis problemomis. Kai kurias tam tikru mastu lemia ir apkaltos modelis.

IV. Apkalta Lietuvos konstitucinėje sistemoje

Be jokios abejonės, apkaltos institutas pirmiausia suprantamas kaip prevencinė priemonė. 1992 m. Lietuvos Respublikos Konstitucijos kūrėjai, projektuodami konstitucinį apkaltos modelį, žinojo, kaip retai tokia aukštųjų valstybės pareigūnų pašalinimo iš einamų pareigų už tam tikrus teisės pažeidimus procedūra taikoma demokratiniame pasaulyje. Matyt, todėl šalies konstitucijos tekste tie-

siogiai suformuoti tik keli esminiai šio instituto elementai. Apžvelgus dabartinę Lietuvos patirtį kai kam galėtų kilti noras išbarti konstitucinio teksto autorius už netoliaregiškumą, už papildomų konstitucinių saugiklių neįrašymą ar pačio apkaltos modelio, kuriame dalyvauja dvi skirtingos prigimties institucijos prieštaringumą. Konstitucijos rengimo metu daugelis problemų buvo tik numanomos. Pagaliau ar apskritai galima viską surašyti į konstitucijos tekstą? Svarbesnis dalykas – kas parašyta ir kaip parašytos nuostatos aiškinamos. Pažymėtina, kad pagal šiandieninę sampratą konstitucija suprantama ne vien kaip konstitucinis aktas. Į konstituciją imta žvelgti kaip į neatsiejamą pagrindinio akto ir jame įtvirtinto teisinio reguliavimo turinį, prasmę bei to reguliavimo tikslus atskleidžiančios konstitucinės jurisprudencijos jungtį. Būtent konstitucinėje jurisprudencijoje išryškėja visa konstitucinio reguliavimo sistema, jo visumos ir atskirų elementų sąsajos. Tik taikant konstitucines normas ir principus konstitucija iš teisinio potencialo, iš teisinio teksto virsta gyvaja teise. Pagrįstai tvirtinama: „Konstitucijos realiai yra tiek, kiek yra išaiškinęs konstitucinis teismas“ [8, p. 30]. Konstitucinis Teismas, nagrinėdamas klausimus, susijusius su apkalta, pirmiausia turi išsiaiškinti šalies konstitucijoje įtvirtintą apkaltos sampratą. Tik ją atskleidus galimas nuoseklus konkrečių bylos klausimų tyrimas.

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas nurodo, kad apkalta yra „Konstitucijoje numatyta ypatinga procedūra, kai yra sprendžiamas Konstitucijos 74 straipsnyje nurodytų aukščiausiųjų valstybės pareigūnų konstitucinės atsakomybės klausimas, t. y. jų pašalinimas iš pareigų už šiuos Konstitucijoje nustatytus veiksmus: šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą, nusikaltimo padarymą“ [9].

Konstitucinio apkaltos instituto jurisprudencinės sampratos pagrindas – Lietuvos Respublikos Konstitucijos nuostatos. Apkaltos instituto pagrindinius elementus regime Konstitucijos 74 straipsnyje, kuriame nustatyta, kad Respublikos Prezidentą, Konstitucinio Teismo pirmininką ir teisėjus, Aukščiausiojo Teismo pirmininką ir teisėjus, Apeliacinio teismo pirmininką ir teisėjus, Seimo narius, šiurkščiai pažeidusius Konstituciją arba sulaužiusius priesaiką, taip pat paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas, Seimas 3/5 visų narių balsų dauguma gali pašalinti iš einamų pareigų ar panaikinti Seimo nario mandatą. Tai atliekama apkaltos proceso tvarka, kurią nustato Seimo statutas. Kai kurie apkaltos instituto aspektai tiesiogiai įtvirtinti ir kituose Konstitucijos straipsniai (jų dalyse ar punktuose): 63 str. 5 punkte, 76 str., 86 str. 2 dalyje, 88 str. 5 punkte, 89 str. 1 dalyje, 105 str. 3 dalies 4 punkte, 108 str. 5 punkte ir 116 straipsnyje.

Šių nuostatų turinys, jų tarpusavio sąsajos yra atskleistos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. Reikia pažymėti, kad konstitucinėje jurisprudencijoje išdėstyta apkaltos instituto konstitucinė doktrina pakankamai išplėtota, joje detaliai atskleisti esminiai apkaltos elementai (žr. Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d., 2000 m. kovo 30 d., 2004 m. balandžio 15 d., 2004 m. gegužės 25 d. ir kt. nutarimus, 2004 m. kovo 31 d. išvadą).

Pažymėtina, kad būtent konstitucinėje jurisprudencijoje išaiškinta ir šio instituto prasmė: „Valstybės pareigūnai turi turėti piliečių – valstybinės bendruomenės pasitikėjimą. Tačiau kad piliečiai – valstybinė bendruomenė galėtų pagrįstai pasitikėti valstybės pareigūnais, kad būtų galima įsitikinti, jog visos valstybės institucijos, visi valstybės pareigūnai vadovaujasi Konstitucija, teise ir joms paklūsta, o Konstitucijai, teisei nepaklūstantys asmenys neitų tokių pareigų, kurioms būtinas piliečių – valstybinės bendruomenės pasitikėjimas, yra reikalinga vieša demokratinė valstybės pareigūnų veiklos kontrolė ir atsakomybė visuomenei, apimanti *inter alia* galimybę pašalinti iš užimamų pareigų tuos valstybės pareigūnus, kurie pažeidžia Konstituciją, teisę, asmeninius ar grupinius interesus iškelia virš visuomenės interesų, savo veiksmais diskredituoja valstybės valdžią. Viena iš šios viešos demokratinės kontrolės formų yra konstitucinis apkaltos institutas: už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą arba paaiškėjus, kad padarytas nusikaltimas, tam tikri aukščiausi valstybės valdžios pareigūnai – Respublikos Prezidentas, Konstitucinio Teismo pirmininkas ir teisėjai, Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ir teisėjai, Apeliacinio teismo pirmininkas ir teisėjai – apkaltos proceso tvarka gali būti pašalinti iš užimamų pareigų, apkaltos proceso tvarka taip pat gali būti panaikintas Seimo nario mandatas. Konstitucijoje įtvirtintas apkaltos – ypatingos parlamentinės procedūros institutas, konstitucinės sankcijos – pašalinimo iš užimamų pareigų – taikymas Respublikos Prezidentui, Seimo nariams, Konstitucinio Teismo pirmininkui ir teisėjams, Aukščiausiojo Teismo pirmininkui ir teisėjams, Apeliacinio teismo pirmininkui ir teisėjams yra viena iš valstybinės bendruomenės – pilietinės Tautos savisaugos priemonių, toks jos gynimosi nuo minėtų aukščiausiųjų valstybės valdžios pareigūnų, nepaisančių Konstitucijos ir teisės, būdas, kai jiems nebeleidžiama eiti tam tikrų pareigų, nes jie nevykdo savo įsipareigojimo besąlygiškai vadovautis Konstitucija, teise, Tautos ir Lietuvos valstybės interesais, savo veiksmais yra diskreditavę valstybės valdžią“[10] (Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas).

Kas būdinga Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje atskleistam Lietuvos Respublikos Konstitucijoje nustatytam apkaltos reguliavimui?

Pirmiausia pažymėtina, kad Konstitucijoje išdėstytas baigtinis valstybės pareigūnų, kuriems gali būti taikoma apkalta, sąrašas. Tai: 1) Respublikos Prezidentas, 2) Konstitucinio Teismo pirmininkas ir teisėjai, 3) Aukščiausiojo Teismo pirmininkas ir teisėjai, 4) Apeliacinio teismo pirmininkas ir teisėjai, 5) Seimo nariai.

Konstitucijoje yra įtvirtintas baigtinis apkaltos pagrindų sąrašas. Apkalta minėtiems valstybės pareigūnams gali būti taikoma tik už 1) šiurkštų Konstitucijos pažeidimą arba 2) už priesaikos sulaužymą, 3) taip pat paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas.

Konstitucinėje jurisprudencijoje pažymėta, kad apkaltos proceso tikslas – išspręsti nurodytų asmenų konstitucinės atsakomybės už padarytus teisės pažeidimus klausimą.

Konstitucijoje nustatytos apkaltos procese dalyvaujančios valstybės institucijos, joms tenkančios funkcijos ir šių institucijų įgaliojimai – dar vienas konstitucinio apkaltos mechanizmo elementas.

Konstitucinis Teismas konstatavo, kad pagal Konstituciją įgaliojimus apkaltos procese turi tik dvi valstybės valdžios institucijos – Seimas ir Konstitucinis Teismas. „Kiekvienai iš šių valstybės valdžios institucijų Konstitucijoje yra nustatyti jos funkcijas apkaltos procese atitinkantys įgaliojimai: apkaltos byla gali būti pradėta tik Seimo narių siūlymu (iniciatyva); išvadą, ar asmens, kuriam pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, teikia Konstitucinis Teismas; jeigu Konstitucinis Teismas padaro išvadą, kad asmuo, kuriam pradėta apkaltos byla, šiurkščiai pažeidė Konstituciją, Seimas ne mažesne kaip 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma gali tokį asmenį pašalinti iš užimamų pareigų, gali panaikinti jo Seimo nario mandatą“ [11].

Taigi pagal Konstituciją įgaliojimus apkaltos procese turi tik Seimas ir Konstitucinis Teismas. Pagal Konstituciją:

a) Konstitucinis Teismas sprendžia (teikia išvadą), ar valstybės pareigūno ar Seimo nario, kuriam pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, ar šiais veiksmais Konstitucija pažeista šiurkščiai;
b) Seimas apkaltos proceso tvarka sprendžia, ar pašalinti šį asmenį iš pareigų (panaikinti Seimo nario mandatą). Jokioms kitoms valstybės valdžios institucijoms Konstitucijoje nėra numatyti įgaliojimai dalyvauti vykdant apkaltą.

Beje, pažymėtina, kad pagal Konstitucijos 74 str. vienas iš apkaltos pagrindų yra „paaiškėjus, jog padarytas nusikaltimas“. Tai lemia ir tam tikrą apkaltos taikymo specifiką. Konstitucinėje jurisprudencijoje išaiškinta, kad tuo atveju, kai nusikaltimo padarymo faktas yra akivaizdus, Seimo statute gali būti nustatytas toks reguliavimas, pagal kurį tokio fakto buvimą vykdydamas apkaltą gali konstatuoti pats Seimas be teisinių institucijų tyrimo. Konstitucinis Teismas konstatavo ir tai, kad asmens pašalinimo iš pareigų ar jo Seimo nario mandato panaikinimas apkaltos proceso tvarka dėl įtarimo padarius nusikaltimą nesaisto teismo (1999 m. gegužės 11 d. nutarimas). Konstitucinis Teismas taip pat išaiškino, kad tais atvejais, kai nusikaltimo padarymo faktas nėra akivaizdus, Seimas pagal Konstituciją negali vykdyti apkaltos įtariant padarius nusikaltimą tol, kol nėra priimtas ir įsiteisėjęs teismo apkaltinamasis nuosprendis.

V. Apkaltos procesui keliami reikalavimai

Konstitucinėje jurisprudencijoje atskleisti ir konstituciniai apkaltos proceso reikalavimai.

Konstitucinis Teismas 1999 m. gegužės 11 d. nutarime [12] yra konstatavęs (minėti teiginiai pakartoti ir Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvadoje), kad apkaltos konstitucinė samprata suponuoja teisingą teisinį procesą, kuriame prioritetas teikiamas asmens teisių apsaugai. Garantuojant asmens teisių apsaugą būtina paisyti pamatinių teisinės valstybės principų, kurie reikalauja, kad jurisdikcinės ir kitos teisės taikymo institucijos būtų nešališkos ir nepriklausomos, siektų nustatyti objektyvią tiesą ir sprendimą priimtų tik remdamosi teise. Tai įmanoma tik tuo atveju, jei procesas yra viešas, šalys turi lygias teises, o teisiniai ginčai, ypač dėl asmens teisių, sprendžiami užtikrinant šiam asmeniui teisę ir galimybę jas ginti. Teisinėje valstybėje asmens teisė ginti savo teises yra nekvestionuojama. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad Seimas, spręsdamas asmens pašalinimo iš pareigų arba jo mandato panaikinimo klausimą, veikia kaip jurisdikcinė institucija, apkaltos procesui taikomi tie patys reikalavimai.

Konstitucinio Teismo doktrinoje apkalta yra saistoma teisinės valstybės principo. Konstitucinis Teismas pažymėjo, kad sprendžiant konstitucinės arba kitokios teisinės atsakomybės klausimą teisinės valstybės principai realizuojami per asmens, kuriam ši sankcija taikoma, procesines teises ir jų

garantijas. Asmens teisių pripažinimas – būtinas teisės viešpatavimo elementas. Vykdant apkaltą Seime turi būti užtikrinta asmens, kurio konstitucinės atsakomybės klausimas sprendžiamas, teisė dalyvauti procese ir gintis.

Konstitucijoje numatyta sankcija: asmens pašalinimas iš pareigų ar jo Seimo nario mandato panaikinimas. Už tokį sprendimą turi balsuoti ne mažiau kaip 3/5 visų Seimo narių. Tokia dauguma – dar viena asmens, kuriam taikoma apkalta, teisių garantija.

Lietuviškame apkaltos modelyje susipina politiniai ir teisiniai elementai. Kiek šie elementai susiję, ar apkaltos modeliui būdingas politinės institucijos dalyvavimas neverčia specifiškai vertinti konstitucinės justicijos byloje padarytų išvadų dėl aukštųjų valstybės pareigūnų veiksmų?

Neabejotina, kad apkalta – teisinės atsakomybės už teisės pažeidimus taikymas. Kita vertus, ją taiko Seimas – politinė valdžios institucija (Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvadoje konstatuota, kad Seimas – valstybės valdžios institucija, savo prigimtimi ir esme politinio pobūdžio institucija, kurios sprendimuose atsispindi Seimo narių daugumos politinė valia, kurios sprendimai grindžiami politiniais susitarimais, įvairiais politiniais kompromisais ir kt.). Kaip nustatyti, ar tikrieji apkaltos inicijavimo, sprendimo apkaltos byloje priėmimo motyvai – teisiniai ar politiniai? Tai, kad procesas vyksta laikantis teisinių procedūrų, savaime negarantuoja teisės prioriteto.

Minėta, kad lietuviško apkaltos modelio specifika lemia tai, kad pagal Konstituciją apkaltos procese dalyvauja dvi valstybės valdžios institucijos: Seimas (politinė institucija) ir Konstitucinis Teismas (teisinė institucija). Kiekvienai tenka apibrėžtas vaidmuo. Konstitucinis Teismas sprendžia (teikia išvadą), ar valstybės pareigūno ar Seimo nario, kuriam pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, ar šiais veiksmais Konstitucija pažeista šiurkščiai, o Seimas iš pradžių inicijuoja apkaltą ir vėliau, gavęs Konstitucinio Teismo išvadą, kad asmuo, kuriam pradėta apkalta, šiurkščiai pažeidė Konstituciją, sprendžia, ar pašalinti šį asmenį iš pareigų (panaikinti Seimo nario mandatą).

Konstitucinio Teismo veiklos nustatant teisės pažeidimus bei juos įvertinant teisiškumas neabejotinas. Konstitucinio Teismo dalyvavimas apkaltoje buvo numatytas siekiant užtikrinti konstitucinių reikalavimų laikymąsi šioje problemiškoje situacijoje. Tai viena iš teisinės valstybės imperatyvų taikymo institucinių garantijų.

Konstitucinis Teismas taiko vien teisinius tyrimo metodus, jo priimami sprendimai teisiniai. Asmens, kuriam iškelta apkaltos byla, veiksmai vertinami pagal konstitucinį matą. Šios institucijos veiklą tokioje byloje galime apibūdinti kaip tiriamų faktų pažinimą ir pažinimo rezultatų „išvertimą“ į teisinę kalbą. Todėl galima kalbėti apie jo išvados teisinius padarinius.

Seimo veiklą apkaltoje vertinti problemiškiau. „Apkaltą vykdantis parlamentas nepaliauja veikti kaip aukščiausioji atstovaujamoji įstatymų leidybos institucija, šiuo atveju atliekanti specifinę funkciją“ [13]. Teisės mokslininkai perspėja, kad „(...) klaidinga (pavojinga!) pernelyg išaukštinti (sureikšminti!) apkaltos institutą, kaip neva teisinės valstybės elementą (nors tai suponuoja (…) 105 str. 3 d p.), kadangi Seime gali susipinti tiek teisiniai, tiek politiniai daugiaprasmių kategorijų „šiurkštus Konstitucijos pažeidimas“ ar „priesaikos sulaužymas“ vertinimo kriterijai“ [14, p. 559–560]. Tai lietuviška patirtimi pagrįstas tvirtinimas. Prisiminkime 1999 m. Seimo nario A. Butkevičiaus apkaltą Seime, kai kriminaline bausme nuteistas bei laisvės atėmimo bausmę atliekantis asmuo ir toliau liko tautos atstovu. Akivaizdu, kad priimdami sprendimą Seimo nariai vadovavosi ne teisinės valstybės imperatyvu. Todėl tam tikras skepticizmas visiškai suprantamas.

Jeigu galutinis žodis apkaltoje priklauso Seimui, ar Konstitucinio Teismo išvada nepaverčiama vien ginklu politiniame procese, ar dar baisiau – pajungiama politinei valiai? Galima situacija, kai Konstitucinio Teismo išvadoje konstatuota, kad valstybės pareigūno, kuriam pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, kad šiais veiksmais Konstitucija pažeista šiurkščiai, o Seimas apkaltos proceso tvarka nenusprendžia pašalinti šį asmenį iš pareigų. Ką reikštų tokia situacija? Teisės pajungimą politinio veikimo logikai, teisinės valstybės nuvertinimą, akimirkos politinio tikslingumo svarbos valstybiniam gyvenimui išaukštinimą. Suinteresuotas aiškintojas visados galėtų teigti: kas gali uždrausti Seimo nariui laisvai reikšti valią? Tokios valios reiškimas išplaukia iš pačios Konstitucijos. Jeigu taip, ko vertas teisinis konkrečių veiksmų kvalifikavimas kaip šiukščiai pažeidžiančių Konstituciją?

Neabejotina, kad Konstitucinis Teismas, nagrinėjamose bylose turėdamas atskleisti konstitucinio apkaltos instituto esmę, susidūrė su dilema: teikti prioritetą tokiam Konstitucijos teksto perskaitymui, kuris garantuotų maksimaliai galimą teisinę apkaltos erdvę, ar pasirinkti interpretaciją, pagal kurią Konstituciniam Teismui faktiškai tektų tik „politikų patarėjo“ vaidmuo. Vienokią reikšmę Konstitucinio Teismo išvadoje fiksuoti teisiniai faktai turi, kai toks sprendimas yra galutinis ir nekeičiamas, kitokią – jei tokia išvada yra tik patarimas. Patarimas, kurio turinyje nustatytus faktus galima pakeisti bal-

savimu politinėje institucijoje nustatomais faktais. Nuo Konstitucijos „perskaitymo“ priklausė konstitucinės justicijos byloje nustatytų faktų reikšmė.

VI. Konstitucinis Teismas ir apkalta

Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje atskleista paties Konstitucinio Teismo funkcijų bei jam tenkančių įgaliojimų bei jo priimtų sprendimų padarinių konstitucinė doktrina padės suprasti Teismo pasirinktą apkaltos modelio interpretavimo kryptį ir Konstitucinio Teismo išvadoje nustatytų faktų teisinio vertinimo reikšmę.

Konstitucinis Teismas nesitenkino vien pažodiniu Konstitucijos nuostatų aiškinimu. „(…) Konstitucijos interpretavimas mažai prasmingas, jei aiškinami atskiri straipsniai ar jų dalys. Konstitucinės interpretacijos objektas būtinai yra visa konstitucija (…)“ [15, p. 33–34]. Konstitucinių nuostatų aiškinimas teisinės valstybės principo kontekste – būdas atskleisti tikrąją šių nuostatų prasmę. Taip išryškėja ir tikrieji teisinio reguliavimo elementų metmenys, ir tuos elementus saistantys ryšiai. Konkretus konstitucinis institutas suvokiamas kaip kryptingos ir darnios konstitucinės teisinės visumos sudėtinė dalis.

Konstitucinėje jurisprudencijoje nepamirštama pažymėti, kad Konstitucinis Teismas tikrina teisės aktų ir veiksmų atitiktį Konstitucijai, konstitucinėms normoms ir principams. Jo siekis – Konstitucijos viršenybės, konstitucinės demokratijos apsauga. Šios teisminės institucijos sprendimai grindžiami tik Konstitucija – aukščiausiąja teise. Taigi ir šios institucijos sprendimų padariniai pirmiausia yra teisiniai.

Konstitucinio Teismo išvadoje fiksuotų teisinių faktų reikšmę padeda suprasti konstitucinėje jurisprudencijoje išryškinta apkaltos eiga:

1) apkaltos byla gali būti pradėta tik Seimo narių siūlymu (tikroji motyvacija greičiausiai bus politinė teisinė, nors pateikiama vien kaip teisinė);
2) išvadą, ar asmens, kuriam pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, teikia Konstitucinis Teismas (išvada grindžiama teise);
3) jeigu Konstitucinis Teismas padaro išvadą, kad asmuo, kuriam pradėta apkaltos byla, šiurkščiai pažeidė Konstituciją (tokios išvados nepadarius – Seimui neteks įsikišti) Seimas ne mažesne kaip 3/5 visų Seimo narių balsų dauguma gali tokį asmenį pašalinti iš einamų pareigų, jo Seimo nario mandatą gali panaikinti politinės institucijos [16] (galutinį sprendimą gali lemti politiniai teisiniai motyvai).

Taigi pagal Konstituciją Konstituciniam Teismui yra priskirti įgaliojimai spręsti, ar Konstitucijos 74 str. nurodyti asmenys, kuriems pradėta apkaltos byla, šiurkščiai pažeidė Konstituciją (atsižvelgiant į tai, kad šiurkštus Konstitucijos pažeidimas kartu yra ir priesaikos sulaužymas, – spręsti ir tai, ar jie sulaužė duotą priesaiką). Jokia kita institucija to negali padaryti.

Konstitucinio Teismo išvada, kad asmuo šiurkščiai pažeidė Konstituciją (taigi ir sulaužė priesaiką), yra galutinė. Tokios išvados niekas (kitos valstybės valdžios institucijos, teismai) negali pakeisti ar panaikinti. Be to, Konstitucinis Teismas, aiškindamas konstitucinį reguliavimą, pabrėžė, kad pagal Konstituciją tokia išvada negali būti pakeista ar panaikinta nei referendumo, nei rinkimų ar kuriuo nors kitu būdu.

VII. Konstitucinio Teismo išvados reikšmė

Kokią įtaką Konstitucinio Teismo išvada daro Seimui? Juk Konstitucija priskiria tam tikrus apkaltos vykdymo įgaliojimus tik Seimui.

Konstitucinis Teismas atsakė ir į šį klausimą.

„Konstitucinio Teismo išvada, kad Respublikos Prezidento veiksmai prieštarauja (arba neprieštarauja) Konstitucijai, susaisto Seimą tuo atžvilgiu, kad pagal Konstituciją Seimas neturi įgaliojimų spręsti, ar Konstitucinio Teismo išvada yra pagrįsta ir teisėta, – teisinį faktą, kad Respublikos Prezidento veiksmai prieštarauja (arba neprieštarauja) Konstitucijai, nustato tik Konstitucinis Teismas“ (Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvada).

Tai Konstitucinio Teismo teisinės misijos bei jo sprendimų pobūdžio bei padarinių teisiškumo doktrina. Šia doktrina Konstitucinis Teismas išryškina ir teisinės valstybės principo reikšmę apkaltoje. Apskritai Konstitucinio Teismo doktrina kryptinga – teisinės erdvės maksimalus išplėtimas. Reiktų at-

kreipti dėmesį ir į tai, kad prasčiausias iš visų galimų interpretavimo pasirinkimų būtų vien pažodinis Konstitucijos teksto perskaitymas. Taip skaitant Konstitucijos tekstą būtų galima teigti, kad Konstitucinio teismo išvada – tik konsultacija, kad joje teisiškai nustatytų ir įvertintų faktų politinė institucija gali nepaisyti ar nustatyti, kad buvo kitokie faktai, kad jie vertintini kitaip.

Konstitucinio Teismo išvadoje nustatytų teisinių faktų Seimui nevalia paneigti. Tai viena. Seimas sprendžia vieną klausimą – pašalinti asmenį iš einamų pareigų (panaikinti Seimo nario mandatą) ar ne. Seimo sprendimas nepakeičia išvados turinio ir teisinės reikšmės.

Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarime buvo konstatuota, kad nors pagal Konstituciją tik Seimas turi įgaliojimus spręsti, ar už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą, nusikaltimo padarymą apkaltos proceso tvarka pašalinti Respublikos Prezidentą iš einamų pareigų, tačiau Seimo nariai, spręsdami, ar Respublikos Prezidentą pašalinti iš einamų pareigų už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą, balsuoja laisvai, tai nereiškia, kad Seimo nariai, spręsdami, ar už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą apkaltos proceso tvarka pašalinti šį pareigūną iš einamų pareigų, nėra saistomi savo duotos Seimo nario priesaikos, kuri įpareigoja Seimo narį savo veikloje vadovautis Konstitucija, valstybės interesais ir savo sąžine ir nebūti varžomam jokių mandatų. Konstitucijoje įtvirtintas Seimo nario laisvas mandatas negali būti suprantamas tik kaip leidimas veikti vien savo nuožiūra, veikti vadovaujantis vien savo sąžine ir ignoruoti Konstituciją. Konstitucija suponuoja tokią Seimo nario nuožiūros ir tokią Seimo nario sąžinės sampratą, kurioje tarp Seimo nario nuožiūros bei Seimo nario sąžinės ir Konstitucijos reikalavimų, Konstitucijos saugomų ir ginamų vertybių neturi būti atotrūkio: pagal Konstituciją Seimo nario nuožiūra ir jo sąžinė turi būti orientuotos į Konstituciją, į Tautos ir Lietuvos valstybės interesus.

Konstitucinio Teismo nuomone, Seimui, sprendžiančiam, ar apkaltos proceso tvarka pašalinti Respublikos Prezidentą iš einamų pareigų už šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, priesaikos sulaužymą, tenka ypač didelė atsakomybė: demokratinėje teisinėje valstybėje asmuo, šiurkščiai pažeidęs Konstituciją, sulaužęs priesaiką, neturėtų išvengti konstitucinės atsakomybės – pašalinimo iš einamų pareigų.

Taip konstitucinės doktrinos lygiu bandoma pabrėžti teisės primatą; jei asmuo padarė veiksmus, kuriais šiurkščiai pažeista konstitucinė tvarka, teisiškai logiškas ir neišvengiamas konstitucinės sankcijos taikymas. Vien politinis tikslingumas negali būti svarbiausias ir vienintelis Seimo narių veiklos orientyras. Yra teisiniai, konstituciniai reikalavimai, kuriems visi privalo paklusti. Nėra ir negali būti valdžios atstovams alternatyvos – laikytis Konstitucijos arba ne.

VIII. Ar Konstitucinis Teismas turi pakankamai faktų pažinimo priemonių?

Aukščiausiųjų valstybės pareigūnų (Respublikos Prezidento, Konstitucinio Teismo pirmininko ir teisėjų, Aukščiausiojo Teismo pirmininko ir teisėjų, Apeliacinio teismo pirmininko ir teisėjų, Seimo narių), kuriems pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai – tyrimo objektas mūsų nagrinėjamose konstitucinės justicijos bylose. Taigi Konstituciniam Teismui tenka tirti ir vertinti faktus, t. y. pažinti, kas buvo tikrovėje. Jeigu tai patikėta teismui – toks pažinimas yra teisinis.

Ar konstitucinis teismas gali pažinti tiriamą tikrovę ir ją teisiškai įvertinti? Prisiminkime L. Favoreu: „Jeigu norime pripažinti instituciją konstituciniu teismu, tai ji turi būti tikras teismas“ [17, p. 29]. Juk neabejojama teismų civilinėse, baudžiamosiose ir administracinėse bylose nustatytomis aplinkybėmis. Teisminio proceso paskirtis – pažinti ir įvertinti tikrovės reiškinius. Gal konstitucinis teismas – konstitucinės justicijos institucija – konstitucinio proceso priemonėmis negali to padaryti? Gal galima aiškinti neva konstitucinės justicijos institucijos faktus vertina laisviau nei kiti teismai, kad konstitucinės justicijos bylos yra „ne visai teisminės“ ir kad jose priimti sprendimai reikšmingi tik politiniu aspektu. Taip suprantant konstitucinės justicijos bylos ir joje priimto sprendimo esmę galima bandyti teigti, kad nors konstitucinis teismas yra konstatavęs tam tikrus faktus ir juos įvertinęs kaip šiurkštų Konstitucijos pažeidimą, kitame procese (pvz., baudžiamajame) tokiais faktais galima abejoti, net konstatuoti, kad faktai, nustatyti konstituciniame procese, gali būti paneigti ordinariniame procese.

Tokių samprotavimų pagrindas – mechaniškas apkaltos modelio, kai apkalta vykdoma vien parlamente, t. y. politinėje institucijoje, perkėlimas į kitą konstitucinę sistemą, taip pat konstitucijos reikšmės teisinėje sistemoje nesupratimas. Politinės institucijos tyrimo rezultatai išties nesaisto teismo. Teisminis teisinis tyrimas yra kitokios kokybės. Tačiau vienas teisminis tyrimas visados saisto kitą teisminį tyrimą. Kiekvienu konkrečiu atveju svarbu suprasti tokios sąsajos prasmę. Ypač jei tai susiję su konstitucinių imperatyvų taikymu. Jų nepaisymas vestų į teisinę aklavietę.

Konstitucinis apkaltos modelis, jame dalyvaujančios institucijos, jų vykdomo tyrimo ir priimamų sprendimų pobūdis – geriausi orientyrai kilus menkiausiai abejonei. Konstitucinio Teismo nutarimuose ne kartą skelbtas teiginys: jei Konstitucijoje yra numatyta tam tikra funkcija, iš Konstitucijos kyla pareiga numatyti pakankamas šios funkcijos įgyvendinimo priemones. Kitaip pavesta funkcija liktų fikcija. Taigi turime apžvelgti konstitucinio nagrinėjimo procesą. Jo pagrindai nustatyti Konstitucijoje. Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje atskleisti įvairūs jo aspektai.

Nusileisime į įstatymų reguliavimo sritį. Gal įstatymų leidėjas nenumatė konstituciniams tyrimo tikslams pasiekti reikalingų priemonių ir todėl Konstitucinio Teismo išvadoje fiksuotus teisinius faktus galėtume vertinti kaip „ne visai teisinius"?

Neanalizuosime Seimo statute nustatytų apkaltos procedūrų [18]. Mus domins, ar pakankamai teisinių instrumentų Konstitucijoje numatytai apkaltos instituto taikymo misijai įgyvendinti Konstituciniam Teismui suteikia Konstitucinio Teismo įstatymas?

Pagal Konstitucinio Teismo įstatymo 1 str. 3 d. Konstitucinis Teismas yra savarankiškas ir nepriklausomas teismas, kuris teisminę valdžią įgyvendina Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir šio įstatymo nustatyta tvarka. Įstatyme įtvirtintos ir pagrindinės teisenos Konstituciniame Teisme taisyklės: Konstitucinio Teismo veiklos teisėtumas ir nepriklausomumas, tokios veiklos viešumas, kolegialumas, teismo kalba, posėdžių rūšys, Konstitucinio Teismo priimami sprendimai ir nutarimai, išankstinis medžiagos tyrimas, bylos rengimas posėdžiui, tvarkomasis posėdis, terminai, teisminio nagrinėjimo ribos, proceso dalyviai, įrodymai, jų įvertinimas, eksperto išvada, teisminis nagrinėjimas, Konstitucinio Teismo sprendimų priėmimo tvarka ir kt.

Ar įstatymų leidėjas suteikė Teismui pakankamai faktų pažinimo priemonių? Bylos tyrimo objektas – konkretūs tam tikrų valstybės pareigūnų veiksmai. Kaip jie įrodomi? Pagal Konstitucinio Teismo įstatymo 34 str. įrodymais pripažįstami bet kokie faktiniai duomenys, kuriais remdamasis Konstitucinis Teismas konstatuoja esant aplinkybių, pagrindžiančių dalyvaujančių byloje asmenų reikalavimus bei atsikirtimus, arba jų nesant. Tie duomenys yra nustatomi remiantis dalyvaujančių byloje asmenų paaiškinimais, liudytojų parodymais, rašytiniais įrodymais, daiktiniais įrodymais ir ekspertų išvadomis. Pagal minėtą įstatymą teismas priima tik tuos įrodymus, kurie patvirtina turinčias reikšmės bylai aplinkybes. Aplinkybių, Konstitucinio Teismo pripažintų visiems žinomomis, nereikia įrodinėti. Faktai, nustatyti Konstitucinio Teismo nutarimu vienoje byloje, iš naujo neįrodinėjami nagrinėjant kitas bylas. Minėto įstatymo 50 straipsnis reguliuoja, kaip tiriami įrodymai, o 35 straipsnyje nustatyta, kad Konstituciniam Teismui pateikti įrodymai neturi iš anksto nustatytos galios, kad juos Teismas įvertina pagal vidinį teisėjų įsitikinimą, pagrįstą visapusišku, išsamiu ir objektyviu bylos aplinkybių visumos išnagrinėjimu teismo posėdyje.

Konstitucinio Teismo įstatyme nustatytos konstitucinio proceso stadijos, šių stadijų seka ir atliekami procesiniai veiksmai. Tokiu reguliavimu siekiama garantuoti nuoseklų nagrinėjamų klausimų ištyrimą ir pagrįsto sprendimo priėmimą. Vertinant proceso teisinį reguliavimą visados reikia turėtų omenyje būtinybę užtikrinti teisingą teisminį procesą, kuriame visados prioritetas teikiamas asmens teisių apsaugai. Mūsų aptartose konstitucinės justicijos bylose Teismas ne kartą yra pabrėžęs asmens procesinių teisių ir jų garantijų užtikrinimo būtinybę. Tai konstitucinis imperatyvas, privalomas visoms teisminėms institucijoms, taip pat Konstituciniam Teismui.

Teisinis reguliavimas visados yra tik galimybės. Ne mažiau svarbu kaip pats Teismas pasinaudoja jomis. Tokios praktikos pavyzdys – jau ne kartą minėta konstitucinės justicijos byla Nr.14/04, nagrinėta pagal pareiškėjo – Seimo paklausimą, ar Respublikos Prezidento Rolando Pakso konkretūs veiksmai, nurodyti specialiosios tyrimo komisijos išvadoje suformuluotuose kaltinimuose, prieštarauja Konstitucijai.

Byloje buvo pareikšti šeši kaltinimai. Įvertinęs jų turinį Teismas išsiaiškino, kad Seimas prašo pateikti išvadą, ar Konstitucijai prieštaravo tokie Respublikos Prezidento Rolando Pakso veiksmai: 1) neteisėtas pilietybės suteikimas J. Borisovui už jo suteiktą finansinę ir kitokią svarią paramą diskreditavo Respublikos Prezidento institucijos autoritetą; 2) sąmoningas leidimas J. Borisovui suprasti, kad dėl jo teisėsaugos institucijos atlieka tyrimą ir vykdo jo pokalbių telefonu kontrolę; 3) nurodymų davimas savo patarėjui V. Račkauskui pasinaudojant tarnybine padėtimi siekti per teisėsaugos institucijas paveikti UAB „Žemaitijos keliai" vadovų ir akcininkų sprendimus dėl akcijų perleidimo Rolandui Paksui artimiems asmenims; 4) įtakos darymas UAB „Žemaitijos keliai" vadovų ir akcininkų sprendimams dėl akcijų perleidimo Rolandui Paksui artimiems asmenims; 5) nesiėmimas priemonių užkirsti kelią, kad būtų daromas neteisėtas poveikis UAB „Žemaitijos keliai" vadovams ir akcininkams 6) viešas išsakymas savo nuomonės dėl Seimo laikinosios tyrimo komisijos dėl galimų grėsmių Lietuvos nacionaliniam saugumui išvadų ir Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimo taip diskredituojant Seimo ir Konstitucinio Teismo autoritetą; 7) davimas neteisėto nurodymo savo patarėjui R. Ačui rinkti

informaciją apie asmenų privatų gyvenimą – dėl to Respublikos Prezidento patarėjai R. Ačas ir E. Vaitkus davė neteisėtus pavedimus Specialiųjų tyrimų tarnybai surinkti informaciją apie 44 asmenų privatų gyvenimą.

Taigi konstitucinės justicijos byloje Nr.14 /04 tirti nurodyti veiksmai bei vertinta, ar jie prieštarauja Konstitucijai ir ar tais veiksmais Konstitucija pažeista šiurkščiai. Konstitucinio Teismo išvada dėl vertinamų veiksmų grįsta įvairiais įrodymais. Konstitucinis Teismas, prieš pradėdamas tyrimą, pažymėjo, kad Konstituciniam Teismui nustatyta konstitucinė pareiga ištirti, kad Respublikos Prezidentas atliko konkrečius veiksmus, nurodytus jam pateiktame kaltinime, ir įvertinti, ar šie veiksmai prieštarauja Konstitucijai ir ar Konstitucija pažeista šiurkščiai. Esminė įrodymų konstitucinės doktrinos tezė: ”Tirdamas, ar Respublikos Prezidento konkretūs veiksmai prieštarauja konstitucijai, ar konstitucija yra pažeista šiurkščiai, Konstitucinis Teismas tiria ir vertina tiek kartu su paklausimu pateiktus įrodymus, tiek visus kitus bylos nagrinėjimo Konstituciniame Teisme gautus įrodymus, patvirtinančius ar paneigiančius, kad Respublikos Prezidentas atliko paklausime nurodytus veiksmus (…)” [19].

Išvada dėl to, kad Respublikos Prezidento 2003 m. balandžio 11 d. dekretu Nr. 40 „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo išimties tvarka“ Respublikos Prezidentas Rolandas Paksas neteisėtai suteikė pilietybę J. Borisovui už jo suteiktą finansinę ir kitokią svarią paramą, pagrįsta Konstitucinio Teismo byloje Nr.40/03 nustatytomis ir Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarime konstatuotomis faktinėmis aplinkybėmis [20]. O toje byloje nustatytos faktinės aplinkybės buvo grįstos kuo įvairiausiais įrodymais: Migracijos departamento prie VRM pažymomis, raštais, sprendimais, šio Departamento vadovų aktais, pilietybės reikalų komisijos posėdžio protokolais, Vyriausiosios rinkimų komisijos medžiaga, Kūno kultūros ir sporto departamento raštais, Rusijos Federacijos piliečio pasu, daugelio apklaustų liudytojų parodymais ir t. t. Konstitucinis Teismas 2004 m. kovo 31 d. išvadoje pažymėjo, kad konstitucinės justicijos byloje Nr. 40/03 nustatytos faktinės aplinkybės yra *res judicata*. Šios faktinės aplinkybės nebenustatinėjamos ir nebeįrodinėjamos kitose bylose, o Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas dėl Respublikos Prezidento dekreto suteikti pilietybę išimties tvarka J. Borisovui turi prejudicinę galią.

Dar vienas pavyzdys – Teismo išvada, kad Respublikos Prezidentas Rolandas Paksas 2003 m., siekdamas įgyvendinti jam artimų privačių asmenų turtinius interesus ir naudodamasis savo statusu, darė įtaką UAB „Žemaitijos keliai“ vadovų ir akcininkų sprendimams dėl akcijų perleidimo Rolandui Paksui artimiems asmenims, grįsta liudytojų parodymais, apklausų specialiojoje tyrimo komisijoje ir Generalinėje prokuratūroje protokolais, Valstybės saugumo departamento pateiktais dokumentais, akcijų pirkimo-pardavimo sutartimis, Valstybės saugumo departamento techninių priemonių panaudojimo protokolais, mobiliojo telefono skambučių išklotinėmis, tarnybinio patikrinimo medžiaga, finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos pateiktais dokumentais ir t.t. Konstitucinio Teismo išvadoje šie įrodymai detaliai išanalizuoti. Konstitucinis Teismas taip pat nurodė, kodėl ir kokių liudytojų parodymais jis toje byloje nesirems.

Konstitucinis Teismas, atlikęs tyrimą ir įvertinęs surinktus įrodymus, padarė išvadą, kad Lietuvos Respublikos Prezidento Rolando Pakso veiksmai neteisėtai suteikiant J. Borisovui Lietuvos Respublikos pilietybę už jo sutektą finansinę ir kitokią svarią paramą sąmoningai leidžiant J. Borisovui suprasti, kad dėl jo teisėsaugos institucijos atlieka tyrimą ir vykdo jo pokalbių telefonu kontrolę, duodant nurodymus savo patarėjui V. Račkauskui pasinaudojant tarnybine padėtimi siekti per teisėsaugos institucijas paveikti UAB „Žemaitijos keliai“ vadovų ir akcininkų sprendimus dėl akcijų perleidimo Rolandui Paksui artimiems asmenims, taip pat darant įtaką UAB „Žemaitijos keliai“ vadovų ir akcininkų sprendimams dėl akcijų perleidimo Rolandui Paksui artimiems asmenims prieštarauja Konstitucijai. Konstitucinio Teismo išvadoje konstatuota, kad šiais veiksmais Lietuvos Respublikos Prezidentas Rolandas Paksas šiurkščiai pažeidė Lietuvos Konstituciją.

Pažymėtina, kad ne kiekvienas Konstitucijos pažeidimas savaime yra šiurkštus Konstitucijos pažeidimas. Konstitucinis Teismas, norėdamas atlikti pavestą misiją, turėjo suformuluoti ir šiurkštaus Konstitucijos pažeidimo nustatymo doktriną. Dar kartą matome, kad faktų tyrimas neatsiejamas nuo teisės klausimų. Konstitucinis Teismas 2004 m. kovo 31 d. išvadoje pabrėžė, kad sprendžiant, ar tiriami veiksmai šiurkščiai pažeidė Konstituciją, kiekvienu atveju būtina įvertinti konkrečių atitinkamo pareigūno veiksmų turinį ir jų atlikimo aplinkybes. Valstybės pareigūno veiksmais Konstitucija būtų šiurkščiai pažeista tais atvejais, jei jis nesąžiningai eitų savo pareigas, veiktų vadovaudamasis ne Tautos ir valstybės interesais, bet savo privačiais, atskirų asmenų ar jų grupių interesais, veiktų turėdamas tokių tikslų ir interesų, kurie nesuderinami su Konstitucija ir įstatymais, viešaisiais interesais, sąmoningai nevykdytų Konstitucijoje ir įstatymuose nustatytų pareigų. Be to, Konstitucinis Teismas dar 2003 m. gruodžio 30 d. nutarime konstatavo, kad Konstitucija šiurkščiai pažeidžiama visais atvejais, kai Respublikos Prezidentas sulaužo priesaiką.

IX. Ar galima paneigti Konstitucinio Teismo išvadą?

Pagal Konstitucijos 107 str. 2 dalį Konstitucinio Teismo sprendimai klausimais, kuriuos Konstitucija priskiria jo kompetencijai, yra galutiniai ir neskundžiami. Konstitucijos pažeidimo nustatymas konstitucinės justicijos byloje yra teisinio (pabrėžiu – ne politinio) vertinimo rezultatas. Konstitucinio Teismo išvadoje fiksuoto Konstitucijos pažeidimo fakto jokia valstybės institucija, joks valstybės pareigūnas ar kitas subjektas negali paneigti, pakeisti ar panaikinti. Kitaip būtų paneigta ar pakeista galutinio ir neskundžiamo pobūdžio Konstitucinio Teismo išvada, kad konkretūs valstybės pareigūno veiksmai prieštarauja (neprieštarauja) Konstitucijai.

Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvadoje ir 2004 m. gegužės 25 d. nutarime konstatuota, kad Konstitucinio Teismo išvada, jog valstybės pareigūno veiksmai prieštarauja (neprieštarauja) Konstitucijai, susaisto Seimą tuo atžvilgiu, kad pagal Konstituciją Seimas neturi įgaliojimų spręsti, ar Konstitucinio Teismo išvada yra pagrįsta ir teisėta. Teisinį faktą, kad valstybės pareigūno veiksmai prieštarauja (neprieštarauja) Konstitucijai, gali nustatyti tik Konstitucinis Teismas.

Lygiai taip pat Konstitucinio Teismo išvada, kurioje fiksuotas teisinis faktas, saisto ir visas kitas valstybės institucijas. Šiuo požiūriu verta dėmesio situacija, kai po apkaltos dėl byloje vertintų pareigūno veiksmų iškeliama baudžiamoji ar civilinė byla. Tokiu atveju kyla klausimas: ar galimas toks baudžiamojo ar civilinio proceso kodeksų nuostatų perskaitymas, leidžiantis priimant sprendimą ordinarinės justicijos byloje nepaisyti konstitucinės justicijos byloje nustatytų faktų bei jų teisinio įvertinimo. Kitaip sakant, ar teisiškai galima tokia situacija, kad konstitucinės justicijos byloje nustatyti faktai būtų paneigti baudžiamajame procese. Toks konstitucinės justicijos byloje fiksuotų teisinių faktų paneigimas būtų lyg netiesioginė pažeidusio Konstituciją asmens „reabilitacija".

„Kitokios tiesos" nustatymo galimybei pagrįsti tikriausiai būtų pasitelktos net konkrečios Konstitucijos nuostatos. Antai pagal Konstitucijos 31 str. asmuo laikomas nekaltu, kol jo kaltumas neįrodytas įstatymo nustatyta tvarka ir pripažintas įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu. Tai suponuoja ir teisminį nagrinėjimą, ir apkaltinamojo nuosprendžio priėmimą bei tokio nuosprendžio įsiteisėjimą. Todėl bylą nagrinėjantis teismas turi būti laisvas.

Susiduriame su teismo savarankiškumo priimant sprendimą ir vertinant bylos aplinkybes problema. Prisiminkime, ko vertas vien pažodinis Konstitucijos nuostatų aiškinimas, ypač jei tokias nuostatas suabsoliutiname. Konstitucija yra vientisas aktas, visos Konstitucijos nuostatos yra susijusios, sudaro vientisą ir darnią visumą; nė vienos Konstitucijos nuostatos negalima aiškinti neatsižvelgiant į kitas Konstitucijos nuostatas. Minėta, kad pagal Konstituciją Konstitucinio Teismo sprendimai yra galutiniai ir neskundžiami, kad jokia valstybės institucija negali paneigti konstitucinės justicijos byloje fiksuotų teisinių faktų. Kitaip netektų prasmės konstitucinė valstybės valdžios institucijų ir joms priskirtų įgaliojimų sistema. Iš Konstitucijos nekyla ir „procesinių tiesų daugybiškumo" doktrina. Priešingai, tokia doktrina būtų teisminių institucijų (visų pirma – ordinarinių) gebėjimo pažinti ir objektyviai teisiškai įvertinti tikrovės reiškinius paneigimas.

Konstitucijoje įtvirtinta konstituciocentrinė teisės samprata suponuoja, kad tarp konstitucinės, baudžiamosios, civilinės ar administracinės justicijos bylose nustatytos tiesos negali būti priešpriešos. Baudžiamojo ar civilinio proceso kodeksai nėra vien formalių ar techninių nuostatų, kurios aiškinamos izoliuotai, rinkiniai. Tai Konstitucijos viršenybe grindžiamos teisės sistemos aktai. Iš Konstitucijos kylanti teisės kaip darnios sistemos samprata suponuoja ir kryptingą teisminių institucijų veiklą vykdant teisingumą. Sprendimas konstitucinės justicijos byloje yra teisinė duotybė, kurios visiems privalu paisyti. Tokia pat duotybė yra ir šioje byloje nustatyti teisiniai faktai. Pabrėžiu, jog tai yra teisinė, bet ne politinė ar politinė-teisinė duotybė. Todėl toks nustatymas sukelia teisinius padarinius. Pagal Konstituciją teisingumo vykdamas nėra ir negali virsti teisminių institucijų rungtynėmis dėl tiesos nustatymo. Skirtingi procesai nereiškia, kad pripažįstamas tiesų „daugybiškumas". Kiekvienas procesas turi savo tikslus, juose vartojamos įstatymo nustatytos priemonės. Be to, jeigu kalbame apie apkaltos proceso padarinius, tai – konstitucinės, aukščiausiosios, teisės taikymo padariniai. Nėra ir negali būti įstatymu nustatyto baudžiamojo ar civilinio proceso, galinčio faktiškai reviduoti konstitucinio proceso rezultatus, sampratos. Ordinarinis procesas negali virsti netiesiogine Konstituciją pažeidusio asmens „reabilitacija", konstitucinės justicijos byloje nustatytų teisinių faktų paneigimu. Tokio aiškinimo bandymai akivaizdžiai kirstųsi su Konstitucija. Tai, kad toks procesas vyksta pasibaigus apkaltai, nereiškia, kad Konstitucinio Teismo išvada yra neprivaloma. Priešingai, pagal Konstituciją Konstitucinio Teismo sprendimas vienodai privalomas ne tik teisę kuriančioms, bet ir ją taikančioms institucijoms. Taip pat ir toms, kurioms patikėtas teisingumo vykdymas. Konstitucinio Teismo byloje nustatytos faktinės aplinkybės yra *res judicata*.

Iš Konstitucijos ir ją aiškinančios konstitucinės jurisprudencijos matyti, kad konstitucinės justicijos bylose nustatytų teisinių faktų niekas negali paneigti. Bet koks bandymas paneigti Konstitucinio Teismo sprendimą, nesvarbu, kas tai darytų, ar valstybės valdžios institucija, ar konkrečią bylą nagrinėjantis teismas, ar valstybės pareigūnas, laikytinas antikonstituciniu. Ir nesvarbu, kokiais motyvais būtų grindžiamas toks sprendimas. Žinoma, baudžiamojoje byloje teisėjas turi išaiškinti baudžiamojo proceso įstatymo reguliavimo turinį. Tačiau jo nuostatų negalima aiškinti kaip izoliuoto, Konstitucijai nesubordinuoto reguliavimo. Konstituciocentrinė teisės samprata suponuoja teisinio reguliavimo aiškinimą atsižvelgiant į konstitucinį kontekstą. Bet kokios ordinarinės teisės srities, bet kokio ordinarinės teisės akto interpretavimo būtinas elementas – akto konstitucingumo išsiaiškinimas. Negali iš Konstitucijos išplaukti viena, o iš procesines normas nustatančio įstatymo – kita. Kiekvienu atveju, jeigu galima, proceso normas reikia aiškinti taip, kad jos atitiktų Konstituciją. Jeigu toks aiškinimas negalimas, išeitį siūlo Konstitucijos 110 str. 2 d.: tais atvejais, kai yra pagrindas manyti, kad įstatymas ar kitas teisinis aktas, kuris turėtų būti taikomas konkrečioje byloje, prieštarauja Konstitucijai, teisėjas sustabdo šios bylos nagrinėjimą ir kreipiasi į Konstitucinį Teismą prašydamas spręsti, ar šis įstatymas ar kitas teisinis aktas atitinka Konstituciją. Tai kvalifikuota teisinio problemos sprendimo paieška.

X. Išvados

Kokias galėtume padaryti išvadas? Jas pabandysiu formuluoti kaip teiginius, kuriuos reikėtų prisiminti tiek analizuojant konstitucinės justicijos bylose dėl aukštųjų valstybės pareigūnų apkaltos nustatytus faktus bei jų teisinį vertinimą, tiek užtikrinant tokiose bylose priimtų sprendimų įgyvendinimą.

Pirmasis teiginys: konstitucinėje jurisprudencijoje atskleista konstitucinė apkaltos samprata, apkaltoje dalyvaujančių institucijų vaidmuo ir įgaliojimų turinys yra visų su apkalta susijusių problemų sprendimo teisinis pagrindas.

Antrasis teiginys: Konstituciniam Teismui pagal Konstituciją apkaltos procese tenka specifinė funkcija: tik Konstitucinis Teismas gali teikti išvadą, kad asmens, kuriam pradėta apkaltos byla, konkretūs veiksmai prieštarauja Konstitucijai, tik ši institucija turi teisę spręsti, ar asmuo šiurkščiai pažeidė Konstituciją.

Trečiasis teiginys: Konstitucinio Teismo svarbiausias uždavinys tokioje byloje: naudojantis turimomis procesinėmis priemonėmis pažinti ir teisiškai įvertinti tiriamus aukštojo valstybės pareigūno, kuriam pradėta apkaltos byla, konkrečius veiksmus.

Ketvirtas teiginys: Konstitucinio Teismo išvada, kad asmuo šiurkščiai pažeidė Konstituciją, yra galutinė, jokia valstybės institucija, joks valstybės pareigūnas ar teisės subjektas jos negali pakeisti ar panaikinti.

Penktas teiginys, kylantis iš ketvirtojo: tokiose bylose Konstitucinio Teismo išvadoje fiksuoti teisiniai faktai laikomi visiškai nustatytais, jų niekas ir jokia forma negali paneigti, pakeisti ar kvestionuoti. Konstitucinio Teismo byloje nustatytos faktinės aplinkybės yra *res judicata*.

♦ ♦ ♦

PASTABOS IR NUORODOS

1. **Jarašiūnas E**. The Constitution and Law: Some Problems of Interpretation // Interpretation and Direct Application of the Constitution. – Vilnius, 2002.
2. **Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 2003 m. gruodžio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento 2003 m. balandžio 11 d. dekreto Nr. 40 „Dėl Lietuvos Respublikos pilietybės suteikimo išimties tvarka“ ta apimtimi, kuria nustatyta, kad Lietuvos Respublikos pilietybė išimties tvarka suteikiama Jurij Borisov, atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir Lietuvos Respublikos pilietybės įstatymo 16 straipsnio 1 daliai“ // Valstybės žinios. 2003. Nr. 124–5643.
3. **Tribe H**. American Constitutional Law. Second. edition, Minneola, New York: The Foundation Press, Inc., 1988.
4. **Sartori G.** Lyginamoji konstitucinė inžinerija: struktūrų, paskatų ir rezultatų tyrimas / Vertė E. Kūris. – Kaunas, Poligrafija ir informatika, 2001.
5. **Béguin J. C.** Le contrôle de la constitutionnalité des lois en République Fédérale d'Allemagne. – Paris: Economica, 1982.
6. **Hourquebie F**. À propos du statut pénal du chef de l'État en Europe // Politeïa. 2004. № 5.

7. **Žiūrėti A. Bucaram** 1997 m. (Ekvadoras), Fernando Collor de Mello 1992 m.(Brazilija). Albert Zafy 1996 m. (Madagaskaras) apkaltos procesų medžiagą.
8. **Kūris E**., Konstitucinė justicija Lietuvoje: pirmasis dešimtmetis // Konstitucinis teisingumas ir teisės viešpatavimas, 2004.
9. **Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo** 2004 m. kovo 31 d. išvada „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento Rolando Pakso, kuriam pradėta apkaltos byla, veiksmų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios. 2004. Nr. 49–1600.
10. **Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo** 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 1^1 straipsnio (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) ir 2 straipsnio 2 dalies (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2004. Nr. 85–3094.
11. **Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo** 2004 m. balandžio 15 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 230 straipsnio 1 dalies ir Lietuvos Respublikos Prezidento 2004 m. kovo 12 d. dekreto Nr. 397 „Dėl siūlymo pradėti apkaltos procesą Lietuvos Respublikos Seimo nariui Artūrui Paulauskui“ atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2004. Nr. 56–1948; Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gegužės 25 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Prezidento rinkimų įstatymo 1^1 straipsnio (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) ir 2 straipsnio 2 dalies (2004 m. gegužės 4 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 2004. Nr. 85–3094.
12. **Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo** 1999 m. gegužes 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1999. Nr. 42–1345.
13. **Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo** 1999 m. gegužes 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“ // Valstybės žinios. 1999. Nr. 42–1345.
14. **Šileikis E.** Alternatyvi konstitucinė teisė. – Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003.
15. **Zagrebelsky G**. Interprétation de règles en conformité à la Constitution comme méthode pour assurer la stabilité de l'ordre juridique versus Interprétation comme moyen de développement de l'ordre constitutionnel// Konstitucionnoe pravosudie, vypusk 2(24), Erevan, 2004.
16. **Respublikos** Prezidento Rolando Pakso apkaltos byloje minėtą proceso eigą žymi trys sprendimai: Seimo 2004 m. vasario 19 d. nutarimas, kuriuo pritarta Specialios tyrimo (apkaltos) komisijos išvadai ir nuspręsta pradėti apkaltos procesą, Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvada, kurioje konstatuota, kad savo veiksmais Respublikos Prezidentas Rolandas Paksas šiurkščiai pažeidė Konstituciją bei Seimo 2004 m. balandžio 6 d. sprendimas pašalinti Respublikos Prezidentą iš pareigų.
17. **Favoreu L**. Konstituciniai teismai / Vertė E. Jarašiūnas. – Vilnius: Garnelis, 2001.
18. **Seimas,** nustatydamas apkaltos proceso tvarką, turi diskreciją, tačiau jis yra saistomas apkaltos konstitucinės sampratos (Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas). Seimo statute nustatyta apkaltos proceso tvarka turi būti tokia, kad būtų užtikrintas teisingas teisinis procesas, kad būtų galima tinkamai ištirti apkaltos bylos aplinkybes ir priimti teisingą sprendimą dėl asmens konstitucinės atsakomybės. Normos, reguliuojančios apkaltą, turi ne tik sudaryti galimybę pašalinti asmenį iš pareigų, bet ir užtikrinti asmens, kurio atžvilgiu vykdoma apkalta, teises.
19. **Žr. Lietuvos Respublikos** Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvadą „Dėl Lietuvos respublikos Prezidento Rolando Pakso, kuriam pradėta apkaltos byla, veiksmų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai // Valstybės žinios. 2004. Nr. 49–1600.
20. „**Pagal Konstituciją** Konstitucinio Teismo nutarimai yra galutiniai ir neskundžiami, jie yra visiems privalomi, o pagal Konstitucinio Teismo įstatymo 34 straipsnio 7 dalį faktai, Konstitucinio Teismo nutarimu nustatyti vienoje byloje, iš naujo neįrodinėjami nagrinėjant kitas bylas" (Konstitucinio Teismo 2004 m. kovo 31 d. išvada).

♦ ♦ ♦

Constitutional Court of the Republic of Lithuania and Impeachment of Higher Officers of the State: some the most Important Problems

Prof. Dr. Egidijus Jarašiūnas
Mykolas Romeris University

Keywords: *impeachment of higher officers of the state, law and politics, law and fact, jurisprudence of the Constitutional Court.*

SUMMARY

The author in this article the analyzes the role of Constitutional Court of the Republic of Lithuania judging cases about state officers impeachment. The author is concentrated on impeachment institute that is

established in Constitution of the Republic of Lithuania. It's analyzed in two cuts. First of all the author is interested in interaction problems between law and politics in impeachment process. Secondly, Constitutional Court being a part of impeachment process has to judge actual facts. So we meet relationship between fact and law in this type of constitutional justice cases.

By 74th article of Constitution for gross violation of the Constitution, breach of oath, or upon the disclosure of the commitment of felony, the Seimas may, by three fifths majority vote of all the Seimas members, remove from office the President of the Republic, the Chairman and judges of the Constitutional Court, the Chairman and judges of the Court of Appeals, as well Seimas members, or may revote their mandate of Seimas member. Such an action shall be carried out in accordance with impeachment proceedings that shall be established by the Statute of the Seimas. In 105th article 2nd part 5th mark of the Constitution is established that the Constitutional Court shall present conclusions concerning the compliance with the Constitution of concrete action of Seimas members or other State officers against whom impeachment proceedings have been instituted.

So in impeachment process participates political institution – Seimas and judicial institution – Constitutional Court. Jurisprudence of the Constitutional Court demonstrates that Court explaining Constitutional articles regarding impeachment tires to strengthen legal impeachment aspect. Constitutional Court has marked that only Constitutional Court shall present conclusion concerning the compliance with Constitution of concrete actions of higher State officers against whom impeachment proceedings have been instituted. The decision of the Constitutional Court shall be final. Seimas is a political institution that deals with on question – political or non–political officer and duty. By Constitution – Constitutional Court has duty investigate and judge facts, that means concrete actions of higher state officer to whom impeachment has been instituted. Constitutional process gives all chance to find out truth in case. That's why facts discovered by Constitutional Court are res judicata. No one is able to deny gross violation of Constitution that Constitutional Court has stated in its conclusion.

